

Marjo-Riitta Simpanen

Käsityöopetus suomalaiskouluissa 1800-luvulta nykypäiviin

Artikkelissani tarkastelen käsityöopetuksen merkitystä ja asemaa kansa-, kansalais-, oppi- ja peruskoulussa sekä lukiossa aina 1800-luvulta 2000-luvulle. 1800-luvulta lähtien käsityötä alettiin pitää suomalaiskansalliseen sivistykseen kuuluvana jokamiehen ja -naisen perustaitona. Myöhemmin kansansivistysajattelun laantuessa ja maan siirtyessä peruskouluun käsityöopetuksen asema heikkeni. Kuitenkin edelleen käsityö luetaan Suomessa koulujen yleissivistäviin aineisiin. Lähes poikkeuksetta se on ollut oppilaille mieleinen kouluaine¹.

Käsityö on oppiaineen yleisnimi. Alunperin se jakaantui sukupuolen mukaan tytöille tarkoitettuun naiskäsityöhön ja poikien käsityöhön eli veistoon. Aluksi tasa-arvoa korostavassa peruskoulussa oppiaine oli nimeltään joko tekstiilikäsityö ja tekninen käsityö, joihin osallistuivat sekä tytöt että pojat. Nykyisin

peruskoulussa oppiaineen nimi on joko tekstiilityö tai tekninen työ.²

Maa- ja maailmanlaajuisesti käsityöllä on ollut poikkeuksellisen vahva asema suomalaisessa koululaitoksessa, sillä kansakoulujen aloittaessa toimintansa 1860-luvulla käsityöstä tuli samanarvoinen oppiaine muiden kouluaineiden rinnalle. Alunperin käsityötä opetettiin pakollisena maaseudun lapsille. Vuoden 1866 kansakouluasetuksen mukaan käsityö oli pakollinen oppiaine maalauskansakouluissa mutta ei kaupunkikouluissa.³

Käsityö suomalaisten kansansivistyksenä

1800-luku ja 1900-luvun alku olivat länsimaissa kansallisten kulttuureiden nousun aikaa. Näin oli myös Suomessa. Aikakauden kansallishenkisen sivistys- ja kulttuurikäsityksen mukaan vain niillä kansakunnilla, jolla oli oma kansallinen sivistyselämä, oli mahdollisuus säilyttää

asemansa muiden kansakuntien joukossa ja sitä kautta osaltaan olla edistämässä ihmiskunnan kehitystä. Kansakuntien uskottiin nousevan tai kaatuvan sen mukaan, mikä oli niiden kansallisen sivistyksen taso.⁴

1800-luvun lopulla sivistyksen käsite ei ollut yksiselitteinen. Eri yhteyksissä kansallisella sivistyksellä tarkoitettiin hyvin eri asioita. Suomalaiskansallisen, fennomaanisen näkemyksen mukaan kansalliseen sivistystyöhön tarvittiin rahvaan ja sivistyneistön yhteinen panos. Sivistyneistön näkökulmasta kansallista sivistystä edisti parhaiten oma korkeatasoinen, kansallishenkinen tiede- ja taide-elämä. Säätö- ja ulkopuolelle jäävää väestöä koskeva kansallinen sivistys tarkoitti lähinnä tähän ryhmään kohdistuvaa kansanvalistuksellista toimintaa. 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun kansansivistystyön keskeinen työkalu oli kansakoulu, jonka ta-

voitteena oli rahvaan sivistystason ja taloudellisen aseman kohottaminen.⁵

Suomen kansakoulun isän Uno Cygnaeuksen mukaan kansansivistys oli yhtä hyödyllistä ja välttämätöntä kuin rautatiet ja teollisuus. Kansanvalistus- ja sivistystyön tavoite oli köyhälistön aineellisen ja henkisen köyhyyden poistaminen. Rahvaan tuli herätä kansalliseen tietoisuuteen, mikä fennomaanien mukaan tarkoitti sitä, että rahvas oppi huolehtimaan itsestään ja tekemään työtä yhteisen isänmaan hyväksi. Kansalliseen itsetietoisuuteen herännyt rahvas ei enää voisi elää tietämättömyydessä vaan tekisi tuottavaa työtä isänmaan hyväksi. Kansallisen sivistystyön ihanteiden mukaan rahvaasta oli kitkettävä pois saamattomuus, tuhaavaisuus sekä ylellisyyden- ja nautinnonhalu. Kansanvalistajat halusivat kasvattaa kansakuntaa toimeliaisuuteen, ripeyteen, säästäväisyyteen, kohtuullisuuteen, karaistuneeseen mieleen ja kieltäytymiseen. Työtaito ja toimeliaisuus olivat paras tae kaikenlaisia kansakunnan kehitystä uhkaavia voimia kuten köyhyyttä, siveettömyyttä ja rikollisuutta vastaan. Kansan työhalua ja työkykyä kehitettiin kansallismielisessä, siveellisuskonnollisessa hengessä.⁶

Hengeltään suomalainen kansakoulu oli kansansivistyksellinen. Myös se pyrki kasvattamaan lapsista kansansivistysaatteen ihanteiden mukaisia kansalaisia. Koulu kehitti lapsen tahtoa, voimaa, taitoja sekä tottumusta ja halua työhön.

Uno Cygnaeus.

Suomen kansakoululaitoksen ja kansakoulukäsityön isä, pappi Uno Cygnaeus. Kuva Jyväskylän yliopiston museo

Koulun henkeen niinkään kuului kuu-
liaisuus, säännöllisyys ja virheettömyys
työssä ja toimissa sekä huolellisuus ja
siisteys. Samat ihanteet olivat voimassa
myös käsityönopeutuksessa. Lapsia kas-
vatettiin "säntillisyyteen, järjestykseen,
puhtauteen, uskollisuuteen vähässä,
säästäväisyyteen, tarkkuuteen, kärsiväl-
lisyyteen ja ahkeruuteen".⁷

Vuoden 1912 kansakoulun käsityönope-
tusta pohtineen komitean mietinnöstä
löytyy viittaus laajempaan keskusteluun,
jota 1800-luvun lopulla käytiin rahvaan

sivistyksen sisällöstä ja kansansivistyk-
sen eri osa-alueista. Työväestön ja rah-
vaan kohdalla sivistys merkitsi kolmea
asiaa. Ensinnäkin "henkistä sivistystä",
jolla voitiin tarkoittaa ns. korkeampaa
sivistystä, mutta joka rahvaan kohdalla
lienee tarkoittanut juuri kansalliseen pro-
jektiin sitouttamista ja siihen osallistu-
mista.⁸ Rahvaan tuli osallistua oman
työn ja toimeliaisuuden kautta yhteisen
kansakunnan rakentamiseen. Pelkkä
työpanos ei kuitenkaan riittänyt vaan
kansansivistyksen projekti edellytti myös
ns. luonteen kasvatusta. Oikeanlainen
luonne tarkoitti kansallisten ja uskon-
nollissiveellisten arvojen omaksumista.

Toinen rahvaan sivistykseen luettava
asia oli ruumiillisesta kehityksestä hu-
olehtiminen, mikä oli mahdollista saavut-
taa voimistelun ja sotilaallisten harjoi-
tusten avulla. Ruumiillinen sivistys tuli
esille mm. poikien veistonopetuksessa,
jossa 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun
alussa korostettiin oikeanlaisten työ-
asentojen, liikkeiden ja sotilaallisen ku-
rin ja täsmällisyyden merkitystä.⁹

Kolmas kansansivistykseen kuulunut
asia oli teknillinen kasvatusta. Sen tarkoi-
tus oli "antaa tietoa kaikkien tuotanto-
tapojen tieteellisistä perusteista sekä sa-
malla perehdyttää lasta ja nuorta hen-
kilöä kaikkien työläjien alkeellisten työ-
kalujen käyttämiseen".¹⁰ Teknillisen kas-
vatuksen merkitys korostui käsityönope-
tuksessa, sillä se oli ainoita käytännöl-
lisiä kansakoulun oppiaineita, joka ke-
hitti teknistä sivistystä.

1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa, jolloin käsityöllinen tuotantotapa vielä oli vallitseva, käsityötaitojen opettamisella oli taloudellista ja yhteiskunnallista merkitystä. Käsityötaitojen opettamisen katsottiin nostavan kansan varallisuutta, helpottavan sen toimeentuloa ja sitä kautta edistävän kansallista hyvinvointia ja sivistystä.¹¹

Käsityönopetusta pidettiin kansakoulussa nimenomaan rahvaan lasten sivistämisen keinona. Opetuksen sisällöissä tuli ottaa huomioon oikeanlaisen kansallisen ja uskonnollisiveellisen luonteen kasvattaminen, jonka tuli näkyä kansakoululaisissa mm. ruumiillisena ryhtinä ja henkisenä voimana. Tekninen sivistys puolestaan mahdollisti isänmaan hyväksi tehtävän työn. Kansakoulujen opetus yleensä ja käsityönopetus erityisesti pyrkivät edistämään laajasti kansallisen sivistyksen asiaa.¹²

Cygnaeuksen kasvattava käsityö

Uno Cygnaeuksen ansioksi on luettu, että käsityöstä tuli Suomessa kansakoulun oppiaine. Kaiken kansakoulun opetuksen tuli olla kasvattavaa ja siveellisesti jalostavaa. Cygnaeus puhui kasvattavasta käsityöstä. Kasvatusalan ihmisenä hän näki käsityöllä olevan pedagogista itseisarvoa. Koulun oli huolehdittava, että tieto muuttui oppilaassa eläväksi vakaumukseksi, joka aiheutti sisällisen siveellisen jalostuksen ja parannuksen.¹³

Cygnaeuslainen kansakoulu ei pyrkinyt kehittämään pelkästään lapsen tiedollisia kykyjä. Myös taidollista puolta tuli jalostaa lapsen yksilöllisten taipumusten mukaan. Käsityö oli kansakoulun harjoitusaine.¹⁴ Opetuksen tarkoituksena ei ollut valmistaa lapsia ja nuoria käsityöammatteihin vaan sen tuli kehittää lasta fyysisesti ja henkisesti. Cygnaeuksen mukaan kansakoulun käsityönopetus ei saanut olla ”tyhjiä, tylsiä ja vanhaan totuttuun tapaan tehtyjä työtemppeja, jotka eivät kysy hengen voimia”.¹⁵

Cygnaeuksen pedagoginen ajattelu perustui oman aikansa mittapuun mukaan hyvinkin uudenaikaiseen, yksilön arvoa kunnioittavaan kasvatuskäsitelmään. Cygnaeus uskoi lapsen omien voimien ja taipumusten kehittämiseen.¹⁶ Hän kannatti ihmisten veljeyden, tasa-arvon ja vapauden aatteita. Cygnaeuksen kasvatuskäsitelmä tukeutui 1700-luvulla eläneen, sveitsiläisen valistusfilosofin, luonnollisen elämänmuodon ja käsityötaitojen kannattajan Jean Jacques Rousseauin ajatuksiin. Myöhemmin uushumanismin hengessä Cygnaeus tunnustautui myös sveitsiläisen Johan Heinrich Pestalozzin sekä saksalaisten Friedrich Fröbelin ja Friedrich Adolf Diesterwegin näkemysten kannattajaksi.¹⁷

Cygnaeuksen aikana kansanvalistuksen hengessä oppilailta vaadittiin hiljaisuutta, järjestystä, tarkkaavaisuutta, tottelevaisuutta ja täsmällisyyttä. Kansakoulu edellytti oppilailta kuuliaisuutta il-

man vastaansanomista sekä järjestystä ja kuria. Hutilointia tai hätköintiä ei sallittu. Koulukäsitöiden tuli olla puhtaita ja kädenjäljen virheetöntä ja säännöllistä, sillä vain hyvin tehty työ oli ihmiselle siunaukseksi. Käsityönopetuksen kurinalaisuudella pyrittiin jouduttamaan kansallista edistystä, mutta myös kasvatamaan lapsen käden kätevyyttä.¹⁸

Cygnaeus oli työkouluuuden kannattaja. Hän halusi kasvattaa lapsia ”työn kautta työhön”. Työkasvatuksen avulla kansakoululaiset oppivat arvostamaan ja kunnioittamaan työntekoa, mistä oli hyötyä paitsi lapsille ja heidän perheilleen myös laajemmin koko kansalliselle

Kansakoulussa oppilailta edellytettiin kuuliaisuutta. Pojat noutamassa opettajalta veistotunnilla tarvittavia työvälineitä. Kuva Museovirasto, kuva-arkisto

sivistys- ja tuotantoelämälle. Siveellisessä mielessä Cygnaeuksen mukaan työ oli paitsi ihmisen kaunistus ja kunnia myös maallisen elämän autuus ja siunaus.¹⁹

1860-luvulla maata kohdanneet suuret nälkävuodet olivat osoittaneet, ettei maatalous kyennyt elättämään koko väestöä. Maaseutuväen toimeentulon ja tuotantokyvyn parantamiseen toivottiin apua käsityötaitojen ja kotiteollisuuden kehittämisestä.²⁰ 1870-luvulla keskusteltiin paljon käsi- ja käsiteollisuuden kehittämismahdollisuuksista nimenomaan maaseudun elinkeinona. Vuonna 1873

työnsä valmiiksi saanut Kotiteollisuuskomitea korosti kansakoulun käsityönopetuksen merkitystä maaseudun kotiteollisuuden aseman vahvistumisessa.²¹

Myös kotiteollisuuden kehittämisen päämottiivi oli kansansivistyksellinen kuitenkin niin, että siinä selkeästi painottui sosiaalipoliittinen näkökulma. Kansakoulun käsityönopetusta pidettiin tärkeänä siksi, että sen toivottiin ohjaavan maaseudun tyttöjä ja poikia käsityölliseen tuotantoon, jonka puolestaan uskottiin synnyttävän maaseudulle talodellisesti kannattavaa kotiteollisuutta.²² Kansakoulun käsityönopetukseen

kohdistui paineita myös kaupunkien suunnalta, sillä ammattikuntalaitoksen lakkauttamisen jälkeen myös kaupunkien ammattikäsiyöläisten piirissä esitettiin toiveita käsityönopetuksen kehittämisestä ammatilliseen suuntaan, mitä kasvattavan käsityön kannattaja Uno Cygnaeus luonnollisesti vastusti.²³ Cygnaeuksen ajatuksista huolimatta 1870-luvulla kansakoulun käsityönopetus palveli myös mm. käsi- ja kotiteollisuuden tarpeita.²⁴

Käsityöstä taideaine

Samaan aikaan, jolloin maassa keskusteltiin kotiteollisuudesta, sivistyneistön piirissä heräsi kiinnostus taideteollisuuden tulevaisuudennäkymiä kohtaan. Ruotsinkielisiä liberaaleja edustanut kirjallisuuden ja taiteen tutkija C. G. Estlander teki maassamme työtä käsi- ja taideteollisuuden edistämisen sekä piirustus- ja suunnittelutaidon opetuksen kehittämisen puolesta.²⁵

1800-luvun lopun taideteollisuusaate sai kannatusta lähinnä pääkaupungin ruotsinkielisen säätyläistön piirissä. Suomeen ajatus taideteollisuuden ja siihen liittyen käsityön edistämisestä tuli aikansa teollistumisen kärkimaasta Englannista, jossa taideteoretikko ja kirjailija John Ruskin puhui ja kirjoitti käsityöllisen tuotantotavan, taiteen sosiaalisen ja kasvatuksellisen merkityksen tärkeydestä. Ruskinin mukaan taiteen tuli ottaa aiheensa kansanelämästä ja hyödyntää muotokielessä kunkin maan ja alu-

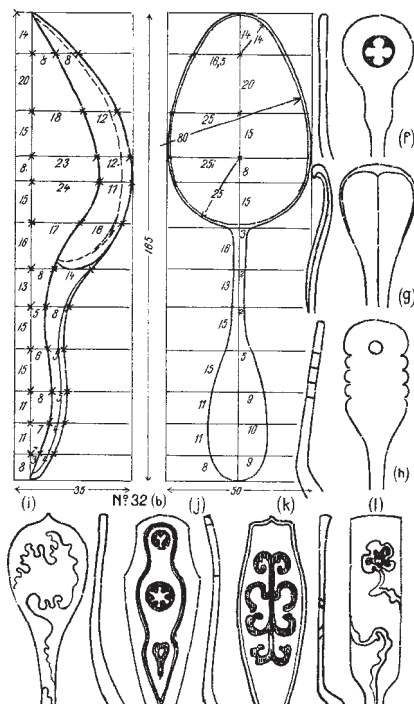

Vehkalahtien Ristiniemen kansakoulun oppilaita luokkakuvassa vuonna 1931. Tyttöjen käsityöissä on tehty mekkoja, työtakkeja ja kirjailtuja pöytäliinoja. Kuva Museovirasto, kuva-arkisto

een omia luonnonmuotoja. Kaiken taidekasvatuksellisen toiminnan tavoitteena oli kansan siveellisen tason nostaminen kädentaidon ja taiteellisen käsityön avulla. 1800-luvun lopulla kaivattiin uudenlaista taiteen ja käsityön muotokieltä, sillä teollisen tuotannon uskottiin köyhdyttäneen esinemuotoilua ja laskeneen käsityön tasoa ja arvostusta.²⁶

Toinen viktoriaanisen ajan englantilainen käsi- ja taideteollisuusliikkeen uudistaja oli William Morris, joka toteutti keskiaikaisen ammattikuntalaitoksen ihannetta toimien itse sekä käsityöläisenä että suunnittelijana. Myös hän korosti käden taidon merkitystä ihmisen oikeanlaisen siveellisen persoonallisuuden kasvulle. Morris suunnitteli rakennuksia, sisustuksia ja koristetaitetta halliten myös itse monia käden taitoja ja tekniikoita.²⁷

Suomeen englantilaisperäiset taideteollisuus- ja taidekasvatusaatteet levisivät vain vähitellen. 1900-luvun alussa käsityönopetuksen asema kansakoulussa muuttui siten, että käsityö alettiin lukea taideaineiden ryhmään. Suomalaisessa kansakoulussa alettiin korostaa lapsen siveellisen luonteen kasvattamista herbartilais-zilleriläisessä hengessä. Suunnan näkyvin edustaja maassamme oli Mikael Soininen (vuoteen 1907 Johansson), jonka kansallissiveellinen kasvatuksen perusta tukeutui kotiseudun ja kansallisen historian tuntemukseen. Soinisen aikana kansakoulun käsityönopetuksessa pidettiin tärkeänä paitsi har-

Kansallisromanttisen puulusikan teko-ohjeet Blomstedtin, Hämläisen ja Walorinnan teoksesta Maa-laiskansakoulun kuvaanto- ja käsityösarjat vuodelta 1913

rastuksen lisäämistä myös oikeanlaisen kansallissiveellisen luonteen kasvattamista.²⁸

Kouluhistorioitsija Aimo Halilan mukaan kansakoulupoikien käsityönopetusta alettiin 1900-luvun alussa uudistaa kansallisromantiikan hengessä, mikä tarkoitti juuri kotiseudun ja kansallisen historian hyödyntämistä opetuksessa. Uutta oli rahvaan omien käsitöiden ja kotiteollisuuden esiin nostaminen. Uudistuksen keskeinen hahmo oli Jyväskylä-

län seminaarin käsityön, piirustuksen ja maantiedon lehtori Yrjö Blomstedt, joka ei pitänyt kansakouluissa niinkään tärkeänä taideteollisuutta vaan juuri kansalliselta pohjalta lähtevää kotiteollisuutta. Blomstedt korosti käsityönopetuksessa kansallista, aatteellista henkeä ja varoitti yksipuolisesta teknologiasta. Hän halusi, että käsityötunneilla valmistettavat esineet olisivat tyyliltään suomalaiskansallisia. Mallit tuli löytää kansan omista käsitöistä.²⁹

Blomstedtin näkemys käsityön merkityksestä pohjautui sekä kansanvalistusajatteluun että Cygnaeuksen työkasvatusaatteeseen. Blomstedtin mukaan "työ oli miehen kunnia". Käsityönopetuksen tuli kansansivistyksen hengessä kohottaa oppilaiden siveellistä hengen ja ruumiin ryhtiä sekä kasvattaa kurinalaisuuteen, tarkkuuteen ja taitoon, jotka haluttiin nähdä kansallisina ominaisuuksina ja joita tarvittiin myös isänmaan rakennustyössä.³⁰

Blomstedtin kasvatusnäkemys liittyi myös 1900-luvun alun nousevaan taidekasvatusaatteeseen, joka korosti ilmaisullista, tunneperusteista kokemistapaa ja taiteen merkitystä inhimillisen tietoisuuden kehittäjänä. Blomstedtin omaksuma taidenäkemys ja hänen taidekasvatusajattelunsa liittyivät kiinteästi fenomenamiseen kansansivistystyöhön. Ilmeisesti oli niin, etteivät uudet englantilaisperäiset taidekasvatusajatukset kovin syvällisesti koskettaneet Blomstedtin alulle panemaa kansakoulujen käsityön-

1930-luvulla maalaiskansakoulun käsitöissä tehtiin puusta maatalossa tarpeellisia tavaroita. Kurun Olkitaipaleen kansakoulun pojat ovat veistäneet huonekaluja ja työvälineitä, esimerkiksi naisten tarvitsemia vyyhdinpuita, puisen mankelin, keinutuolin, sohvan, pöydän ja kaapin. Kuva Museovirasto, kuva-arkisto

opetuksen uudistamista. Blomstedtin aloittama uudistus ilmeni lähinnä kansallishenkisyyden, kotiteollisen esineistön ja Cygnaeuksen työkasvatusaatteen uudenlaisena arvonnousuna.³¹

Vähitellen yleistävä kansakoulu

1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa suomalaiset jakaantuivat paitsi kaupunkilaisiin ja maalaisiin myös säätyläisiin ja säätyjaon ulkopuolelle jääviin. Kansakoulua pidettiin vuosikymmenten ajan nimenomaan maaseudun

ja köyhäin kouluna. Sivistyneistö uskoi pitkään kansakoulun lähinnä vain turmelevan heidän lapsensa ja vastaavasti kasvattavan rahvaan lapsista työtä vierovia tai mikä vielä pahempaa, puolisivistyneitä herroja. Kansakouluun kohdistuneet ennakkoluulot katosivat vasta vähitellen vuonna 1921 voimaan tulleen yleisen oppivelvollisuuden myötä.³²

Vanhassa kansakoulussa pikkulasten oli ennen kansakouluun pääsyä hankittava alkeisopetus kotoa tai muista kouluisista. Alkeisopetus oli molemmille sukupuolille yhteistä. Maaseudulla alkeis-

opetusta tarjosivat kirkolliset kiertokoulut tai pikkulasten koulut eli kyläkoulut, joista myöhemmin tuli alakansakouluja. Kaupungeissa pienet lapset kävivät pedagogiota, pientenlasten, mamsellien tai vähäinlastenkouluja.³³

Alunperin kansakoulut Suomessa olivat joko tyttö- tai ja poikakouluja. Kansakouluja perustettiin paljon maaseudulle, jossa ne aluksi olivat ns. pitäjänkouluja. Myöhemmin nimi muuttui yläkansakouluksi. Kansakoulujen piiriin voimaan tulon yhteydessä vuonna 1893 oli säädetty, että kansakoulun aloittavan lapsen tuli olla yhdeksän mutta hän ei saanut olla yli kaksitoistavuotias.³⁴

Vuonna 1910 kansakoulua uudistettiin siten, että pikkulapset pääsivät kaksivuotiseen kiinteään tai kiertävään alakansakouluun ja isommat neljäluokkaiseen yläkansakouluun. Kuitenkin vielä oppivelvollisuuden aikanakin etenkin Itä- ja Pohjois-Suomessa kirkolliset kiertokoulut olivat yleisiä. Käsityönopetuksen osalta ne olivat ongelmallisia, koska niissä ei useinkaan opetettu käsityötä toisin kuin ala- ja yläkansakouluissa.³⁵ Kiertokoulujen perinne oli kirkollinen, joten niiden ensisijaisena tarkoituksena oli opettaa lapset lukemaan uskonnollisia tekstejä, ei tekemään töitä käsillä.

Kansakoulu yleistyi Suomessa vasta 1920- ja 1930-luvuilla, jolloin se saavutti kaikki ikäluokat maan eri puolilla. Vuoden 1921 oppivelvollisuuslaki teki kansakoulusta tytöille ja pojille yhteisiä,

maksuttomia oppilaitoksia. Koulut toimivat joko täydellisinä tai supistettuina³⁶. Uuden lain mukaan kaikkien suomalaislasten tuli käydä kansakoulua kaupungeissa vuoteen 1926 ja maaseudulla vuoteen 1937 mennessä. Viimeistään 1930-luvun lopulla tuli kaikkialla maassa olla kaksivuotinen alakansakoulu, neljävuotinen yläkansakoulu sekä jatkokoulu.³⁷

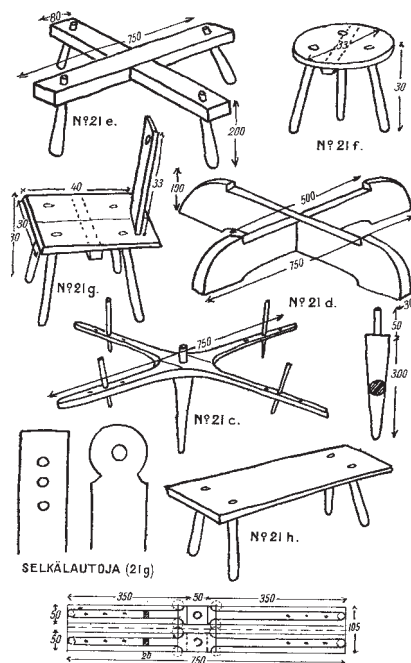
Sotien jälkeen suurten ikäluokkien ollessa jo koulussa vuoden 1957 uusi kansakoululaki yhtenäisti kansakoulua liittämällä yhteen ala- ja yläkansakoulun varsinaiseksi kansakouluksi. Sodanjälkeisessä Suomessa kansakouluopetuksen keskeinen tavoite oli edelleen kasvattaa oppilaita siveellisyyteen ja hyviin tapoihin.³⁸ Myös varsinaisessa kansakoulussa käsitöitä opetettiin kaikilla luokkasteilla.

Kansakoulu käsityötaidon kohottajana

1800-luvulla ja 1900-luvun alussa käsityöopetuksen asema oli vahva suomalaisella maaseudulla. Käsityö oli pakollinen oppiaine pitäjänkouluja käyville 10-16 -vuotiaille tytöille ja pojille. Alunperin kaupunkikansakouluissa käsityö oli valinnainen oppiaine.³⁹ Huomionarvoista on myös se, että käsityö oli kansakoulussa eriytynyt sukupuolen mukaan. Tytöille opetettiin perinteisiä naisten elämänpiiriin kuuluvia käsitöitä ja pojille miesten käsitöitä. Kansakoulun alkuvuosina opetuksen järjestämisestä ei

oltu annettu yksityiskohtaisia ohjeita eikä oppiaineessa ollut varsinaista opetussuunnitelmaa.⁴⁰

Vuonna 1881 kansakoulussa otettiin käyttöön ns. mallikurssit⁴¹. Kaksi vuotta myöhemmin annettujen uusien ohjeiden mukaan käsityöopetuksessa tuli mm. hyödyntää piirustus- ja mittausopin tietoja ja taitoja⁴². Ns. mallisarjat ja niihin liittyen esinepiirustukset tulivat käsityöopetuksessa käyttöön vähi-

Teko-ohjeet saavin jalkaan, pyöreään jalkarahiin, lautatuoliin, ämpäriin jalkaan, kerinpuihin ja rahiin sekä tuolin selkälautojen malleja teoksesta Blomstedt, Hämäläinen ja Walorinta, Maalaiskansakoulun kuvaanto- ja käsityösarjat, 1913

tellen vuosina 1887 ja 1893. Seuraava huomattavampi uudistus tapahtui vuoden 1912 jälkeen, kun käyttöön otettiin ns. mallityösarjat. Niiden myötä oppilaan tuli tutustua siihen työmuotoon, jonka tuloksena valmistettava esine syntyi. Ennen esineen tekemistä esimerkiksi poikaoppilaan oli opittava mittamaan, piirtämään, sahaamaan, höyläämään ja naulaamaan. Mallityösarjojen uskottiin lisäävän yleistä kätevyyttä, jonka katsottiin olevan paras pohja sarjalliselle ja teollisille käsityölle.⁴³

Kansakoulun alkuvuosina tytöille opetettiin käsityötunneilla kotiin ja kodinhoitoon liittyviä taitoja kuten puku- ja liinavaateompelua, liina- ja pitovaatteiden leikkaamista, kehräämistä, kangaspuilla kutomista, sukankudontaa, palmikoimista ja virkkaamista. Vastavasti poikia opastettiin käyttämään puusepän, sorvarin ja sepän työkaluja. Tavoitteena oli, että pojat oppivat valmistamaan tavalliset talonpoikauskodissa tarvittavat huonekalut, talouskappineet, pelto-, niitty- ja ajokalut, laittamaan yksinkertaisia koneita ja mekaanisia työkaluja sekä tekemään karkeampia suutarin- ja satulasepän töitä.⁴⁴

Alkuvuosina kansakouluissa etenkin poikien käsityötilojen asianmukainen järjestäminen oli ongelmallista⁴⁵, sillä kaikissa kouluissa ei ollut käsityöluokkia. Useissa maalaiskansakouluissa poikien opetustilat toimivat myös veistosalina. Joissain tapauksissa poikien käsityöluokat sijaitsivat erillisissä, koulun

Tammelan Riihivalkaman koulun pihalla on koulukäsitöiden kevätnäyttelyssä esillä kaappeja, pöytiä, jalkaraheja, leipäautoja, suolasalkkareita ja kaulimia sekä leninkejä ja muita tekstiilejä. Kuva Museovirasto, kuva-arkisto

ulkopuolisissa tiloissa. Opetus- ja työtilojen puute aiheutti joskus myös sen, ettei käsitöitä opetettu lainkaan.⁴⁶

Kansakoulun alkuvuosina tyttöjen käsitöitä saattoi opettaa myös miesopettaja. Hyvin usein kuitenkin oli niin, että jos maalla yksiopettajaisessa koulussa oli vain miesopettaja, naiskäsitöitä ohjasi opettajan vaimo tai joku ulkopuolinen, käsityötaitoinen naisihminen.⁴⁷ Myös poikien käsitöiden opetuksessa ilmeni ongelmia, etenkin jos yksiopettajaisessa koulussa oli vain naisopettaja, joka ei pystynyt opettamaan veistoa. Tilanne oli helpompi useampiopettajaisissa kouluissa, sillä niihin saatettiin pojille palata kurssit käynyt veistonopettaja.⁴⁸

Vaikka 1900-luvun alussa hyvin varusteissa kansakouluissa ehkä oli erillisiä poikien käsityöluokkia höyläpenkkeineen ja sorveineen, niissä kuitenkin usein vallitsi tilanahtaus. Varsinaisesti vasta 1910-luvulla kansakouluihin alettiin saada erillisiä veistosaleja.⁴⁹ Kuitenkin vielä 1930-luvulla veistotilojen puute oli monin paikoin ongelma. Joissain kouluissa alakansakoulu toimi yläkansakoulun käsityöhuoneena. Käytössä saattoivat olla seinälle nostettavat höyläpenkit tai kattoon vedettävät pulpetit. Veistotunteja saatettiin pitää myös oppilaseteisissä.⁵⁰

Myöskään tyttöjen käsityötuntien järjestäminen ei aina ollut helppoa, sillä 1800-

luvulla neulojen, lankojen ja sukkaPUIKKOJEN lisäksi opetuksessa tarvittiin isojakin työvälineitä kuten kangaspuita, rukkeja ja kerinpuita. Useimmiten kansakoulutyöille kuitenkin riitti tuoli ja pöytä, jonka ääressä he saattoivat neuloa, ommella, paikata, parsia, nimikoida tai virkata. Kuitenkin jo vuoden 1889 opetusohjelmassa edellytettiin myös kangaspuita sekä työtiloja olki- ja lastutöille. 1900-luvun alussa kangaspuiden ja rukkien rinnalle käsityöluokkiin ilmestyivät uuden ajan airueena myös poljettavat ompelukoneet.⁵¹

Kansakoulun varhaisvuosina maaseudulla oli tärkeää, että uusi koulu tuli hyväksytyksi kyläyhteisössä. Maaseutukulttuurissa pidettiin arvokkaana, että lapset oppivat tekemään työtä käsillään sekä kartuttamaan taitojaan ja tietoaan. Usein kylä ja koulu olivat hyvinkin läheisesti tekemisissä keskenään. Monin paikoin kansakoulua arvostettiin suoraan sen mukaan, millaisia käsitöitä koulussa tehtiin. Koulu opetti arvostamaan ruumiillista työtä, työn ns. henkisiä, kansallissiveellisiä arvoja, mutta myös kansanomaista käsityökulttuuria. Keväisin koulu päättyi kevätjuhlaan ja -näyttelyyn, jossa oli esillä vuoden aikana tehdyt taidokkaimmat käsityöt.⁵²

Vuoden 1925 *Maalaiskansakoulujen opetussuunnitelman* mukaan kaksivuotisessa alakansakoulussa käsitöiden tuli herättää tytöissä ja pojissa harrastusta käsityötä kohtaan sekä tuottaa teki-jälleen työniloa. Alakansakoulussa kah-

ta käsityön viikkotuntia varten ei tarvittu erillistä käsityökalustoa vaan työt tehtiin pulpettien tai pöytien ääressä. Opetusohjelmaan kuului paperi-, ompelu-, neuloma- ja virkkaustöitä sekä verkunkudontaa, niinen punontaa, palmikointia, pujottelemista ja savitöitä.⁵³

Myös askartelu kuului alakansakouluisten lukujärjestykseen. Siinä sovellettiin saksalaisen Friedrich Fröbelin metodia, jonka perusajatus oli kehittää lapsen luontaista toimintahalua. Kun pikkulapset opetettiin käyttämään käsiään, sorminäppäryys ja moninaiset taidot karttuivat kuin itsestään. Helpommasta voitiin edetä vaikeampiin tehtäviin.⁵⁴

1900-luvun kuluessa yhteiskunnallinen muutos, kaupungistuminen, rahatalouden siirtyminen, teollisen tavaratuotannon lisääntyminen ja työn vaiheistuminen vaikuttivat koulukäsitöiden arvostukseen ja asemaan. Heti ensimmäisen maailmasodan jälkeen esitettiin, että kansakoulun käsityötunteja olisi vähennettävä tai että ne jopa tulisi lopettaa kokonaan.⁵⁵ Suomessa alueelliset erot olivat kuitenkin suuret. Samaan aikaan kun etelässä esitettiin käsityöopetuksen lopettamista, toivottiin mm. pohjoisen Suomen kansakoulujen oppilasasuntoiloissa, että oppilaille tulisi antaa opetusta päre- ja tuohitöissä, verkunkudonnassa, pajutöissä sekä vaatteiden paikkaamisessa ja parsimisessa.⁵⁶

1910-luvulta lähtien kansakoulun käsityöissä haluttiin aiempaa enemmän ot-

taa huomioon myös lapsen oma maailma. Pojat tekivät veistotunneilla puusta leikkikaluja. Vastaavasti tytöt saivat ommella nukenvaatteita. Nukenvaatteiden teettämistä perusteltiin käyttöön otettujen työsarjojen hengessä saavutetun taidon hyödyllisyydellä, sillä nukelle tehtyjen vaatteiden “kautta pannaan pohja isompien vaatekappaleiden valmistamiselle ja myöhempi kertaus varmistaa tekijää”.⁵⁷ Myöhemmin vuosina tytöille opetettiin myös kaava-, suunnittelu- ja muotipiirustusta.⁵⁸

1920- ja 1930-luvuilla rakennettuihin uusiin kansakouluihin suunniteltiin erilliset veistosalit. Työtilojen vakiokalustukseen kuului opetuksen havainnol-

lisuutta lisäävä seinätaulu, johon opettaja piirsi kulloinkin tehtävänä olevan työn, jonka jälkeen oppilaat piirsivät taululta kuvan omiin vihkoihinsa. Myös poikia opetettiin paikkaamaan ja parsimaan, kutomaan verkkoa, tekemään päre-, lastu-, vaneri-, tuohi- ja vuolukivitä sekä sitomaan kirjoja. Puutöiden rinnalla kansakouluissa alettiin vähitellen opettaa myös metalli- ja maalaustöitä sekä sähkölaitteiden käsittelyä.⁵⁹

Sekä pula-aikana että sotavuosina käsityöopetuksessa tarvittavien materiaalien saanti oli monin paikoin ongelma.⁶⁰ Sotavuosina koulua käytiin hyvin poikkeuksellisissa oloissa. Usein käsityötunnit jäivät kokonaan pitämättäkin,

Useissa kansakouluissa tilaongelmiin löytyi ratkaisu, kun luokan peruskalustukseen saatiin pulpettien lisäksi myös puolapuut ja seinälle nostettavat höyläpenkit. Kuva Museovirasto, kuva-arkisto

vaikka monipuolisille käden taidolle olisi juuri tuolloin ollut kysyntää, koska kau-poista tavaraa oli vaikea saada.

Myös sodan jälkeen käsityötaidolle oli kysyntää. 1950-luvulla, jolloin suuret ikäluokat menivät kansakouluun, käsi-työ luettiin esteettiskäytännöllisiin kouluaineisiin. Edelleen käsityötaidon katsottiin Suomessa kuuluvan kansalais-ten perussivistykseen. Asia tuli ilmi mm. vuoden 1952 *Kansakoulun opetussuun-nitelmakomitean mietinnössä*, jonka mukaan henkilö, “jolla on ‘peukalo kes-kellä kämmenä’, on nykyisessäkin yh-teiskunnassa vajavaisesti sivistynyt”. Kansanvalistuksen hengessä käsityön-opetuksen uskottiin antavan “merkittä-vän panoksen luonteenkasvatukseen”.

Komitean esityksen mukaan oli välttä-mätöntä, että sukupuolesta riippumat-ta sekä tytöt että pojat tottuivat suorit-tamaan “yksinkertiasia jokaisen per-heenjäsenen kohdalle sattuvia käytän-nöllisiä tehtäviä”. Poikien tuli oppia opelemaan itse napit, parsimaan ja paik-kaamaan vaatteita ja vastaavasti tyttö-jen oli tarpeen oppia sahaamaan, teke-mään naula- ja ruuviliitoksia, kairaa-maan, höyläämään, hiomaan, petsaa-maan ja lakkaamaan.⁶¹

Historioitsija Aimo Halilan mukaan kä-sityötaidon taso on Suomessa eri aikoi-na määräytynyt suhteessa maan teollis-tumisen asteeseen eli mitä teollistu-neempi yhteiskunta, sitä heikompi kä-sityötaito lapsilla keskimäärin on ollut.⁶²

Käsityksen mukaan käsityötaidon ta-son laskuun lienee osaltaan vaikuttanut myös kansansivistyskäsityksen vähittäi-nen rapautuminen, mikä lienee tapah-tunut kuin huomaamatta sodanjälkei-nessä Suomessa 1960- ja 1970-lukujen ai-kana.

Käsityön vahva asema kansakoulun jatkokursseilla ja kansalaiskoulussa

Kansakoulun jälkeistä jatko-opetusta alettiin Suomessa suunnitella jo 1800-luvun lopulla. Vuoden 1893 jatkokurs-seja koskevien ohjesääntöjen mukaan käsityö kuului alusta lähtien kansaku-lun jälkeisten opintojen ohjelmaan. Naiskäsityön osalta jatkokurssien ohjel-maa käsiteltiin jo vuoden 1893 komi-teanmietinnössä.⁶³

Kansakoulujen yleistyessä jatkokoulu-tuskysymys ajankohtaistui. Sitä alkoi ajaa suomalaisen oppivelvollisuuskou-lun jatko-opetuksen luojaksi kutsuttu Mikael Soininen⁶⁴. Vaikka Soinista on monissa yhteyksissä pidetty pikemmin-kin kirjakoulun kannattajana, hän kui-tenkin perehtyi 1910-luvulla Cygnaeuk-sen ajatusten pohjalta saksalaisen Georg Kerschensteinerin työkoulu-ideologiaan. Soinisen mukaan jatko-kurssien ei tullut tähdätä ammattikou-lutukseen vaan kurssien tehtävänä oli yleisen työtiedon opettaminen. Kansa-koulun käytyään jatkokursseille osallis-tuva nuori pääsi elämässään parhaisiin tuloksiin ahkeruuden, tarmon ja älyn

Alakansakoululaisten luokkaan sijoitettiin joskus yläkansakoululaisten tarvitsemat, tilaa vievät kangaspuut. Kuva Museovirasto, kuva-arkisto

Haapajärven Autiorannan alakansakoululaisten askartelu-, punonta- ja ompelutöitä. Kuva O. Talasmo, Museovirasto, kuva-arkisto

avulla. Soiniselle työkoulu tarkoitti kansallisiin arvoihin sitoutumista ja siveellisyyskasvatusta.⁶⁵

1910-luvun puolivälissä työkouluuutella oli Suomessa Soinisen ja Blomstedtin ohella useita muitakin kannattajia. Myös oman aikansa koulu-uudistaja, aikakauslehti *Työkoulun* päätoimittaja Väinö Valorinta ajoi työkouluhenkistä koulu-uudistusta. Valorinta esitti vuonna 1914 käsityöopetuksen laajentamista siten, että oppiainetta voitaisiin myöhemmin opiskella yliopistossa.⁶⁶ Esitys oli selvästi aikaansa edellä.

Kansakoulun jälkeisen jatko-opetuksen kehittämisessä tuli ottaa huomioon sekä maan eri alueiden että paikkakuntakohtaiset, ns. kotiseudun tarpeet. Maaseudun jatkokursseilla oppilaita kurssitettiin maatalouden töihin. Kaupungeissa ja muissa taajaväkisissä yhdyskunnissa otettiin huomioon paikallinen ammattirakenne. Niillä paikkakunnilla,

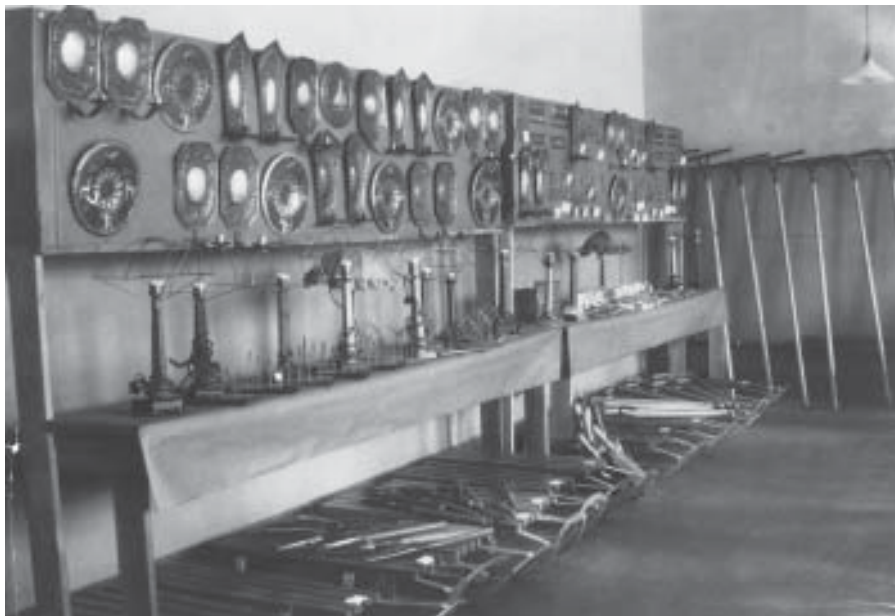
joilla oli käsiteollista tuotantoa tai teollisuutta, oli jatkokurssien opetus suunniteltava siten, että kurssilaiset myöhemmin työllistyisivät näille aloille.⁶⁷

Vuoden 1921 oppivelvollisuuslaki määräsi kaksivuotisen jatko-opetuksen pakolliseksi sekä maaseudulla että kaupungeissa. Koulutukseen otettiin aiempaa enemmän mukaan yhteiskunnallista, työelämää koskevaa tietoutta, jota opetettiin uudessa oppiaineessa, yhteiskuntaopissa. Varsinaista ammattiopetusta kansakoulun jälkeiseen jatko-opetukseen ei sisällynyt.⁶⁸

Vuoden 1922 jatko-opetuskomitean mukaan kaupungit, kauppalat ja taajaväkiset yhdyskunnat olivat jatko-opetuksen järjestämisen suhteen maaseutuun nähden erilaisessa asemassa. Asutuskeskuksissa jatko-opetus saatiin järjestää hyvinkin vapaasti, mutta vastaava opetus maalaiskunnissa oli tarkasti säädeltyä. Niinikään jatko-opetuksen periaatteena oli uskonnollissiveellinen kansalaiskasvatus, siihen liittyen ruumiinkasvatus sekä ammattiin valmistaminen. Kaksivuotisista opinnoista ensimmäinen vuosi oli kaikille yhteinen. Toisen vuoden opetus liittyi tavalla tai toisella oppilaiden tulevaan ammattialaan.⁶⁹

Vuoden 1935 Turun kansakoulun jatkoloukkien puutyönäyttelyn esineet viittaavat siihen, että osa pojista oli menossa koulun jälkeen huonekaluteollisuuden palvelukseen. Tunneilla on valmistettu erilaisia pöytiä, tuoleja ja hyllykköjä. Esillä on myös työpiirustuksia. Kuva Museovirasto, kuva-arkisto

Vaasalaisen suomenkielisen kansakoulun jatkoluokkien metallitöiden kevät-näyttelyssä on esillä kelkkoja, haravia, kynttilänjalkoja, lampetteja, lampunjalkoja ja paperitelineitä. Kuva Museovirasto, kuva-arkisto

Jatko-opetusta annettiin sekä päivä- että iltakouluna. Iltalinjat olivat päiväkouluja suppeampia. Asutuskeskuksissa opetuksen järjestäminen oli monin tavoin helpompaa kuin maaseudulla, jossa oppilaat tulivat laajalta alueelta. Kaupunkien jatko-opetuksen tyypillisiä vaihtoehtoja olivat yleinen, kaupan, teollisuuden tai kotitalouden linja. Teollisuuslinja saattoi sisältää pojilla puu- ja rakennusteollisuutta ja tytöillä esimerkiksi pukukappaleiden valmistusta, naisen puse-ron, hameen, yönutun ja miehen paidan ompelua, käytettyjen ja kuluneiden vaatteiden uusimista ja pienentämistä sekä tarkoituksenmukaisten lastenvaatteiden tekemistä. Lisäksi harjoiteltiin reikäom-

Maaseudulla jatko-opetus pääosin tapahtui iltaisin. Opetusta järjestettiin esi-

merkiksi vain kahtena iltana viikossa. Maaseudun tyypillisiä opintosuuntia olivat pojille tarkoitettu maa- ja kotitalouslinja sekä tyttöjen käsityö- ja kotitalouslinja. Kummassakin vaihtoehdossa käsitöiden osuus oli huomattava.⁷¹

Jatko-opetuksen käsitöissä pojat tekivät puu-, rauta- ja nahka- sekä maalaustöitä. Tyttöjen ohjelmaan kuului samoja työlajeja kuin kansakoulussa eli pukukappaleiden valmistusta, naisen puse-ron, hameen, yönutun ja miehen paidan ompelua, käytettyjen ja kuluneiden vaatteiden uusimista ja pienentämistä sekä tarkoituksenmukaisten lastenvaatteiden tekemistä. Lisäksi harjoiteltiin reikäom-

pelua ja tehtiin koristetöitä sekä kudottiin kangaspuilla. Ennen toista maailmansotaa jatkoluokkien käsityönopeudesta kritisoitiin usein liian koulumaiseksi.⁷²

Kansakoulun jälkeisen jatko-opetuksen suurin ongelma oli sen epäsäännöllisyys ja iltakoulumaisuus. Vuonna 1936 monien kauppaloitten ja taajaväkisten yhdyskuntien jatkokoulut toimivat iltaisin. Vuonna 1946 valmistunut jatko-opetuksen uudistamista käsitellyt komiteamietintö esitti, että myös maaseudulla opetuksen tuli olla kokovuotista ja kokopäiväistä. Maalaiskuntien koulujen oli siirryttävä päiväkoulujärjestelmään virallisesti vasta vuoden 1970 syksyllä. Kansakouluun liittyvän jatko-opetuksen tai jatkokoulun nimi muutettiin vuonna 1954 kansalaiskouluksi. Kolme vuotta myöhemmin uusi kansakoululaki määräsi kaikkiin kuntiin kaksivuotisen kansalaiskoulun. Vuodesta 1962 lähtien kunnilla oli mahdollisuus täydentää

Jatkokoululaisten käsitöitä vuodelta 1937. Lukuvuoden aikana on tehty mm. punonta- ja niiniesineitä. Kuva Museovirasto, kuva-arkisto

kansalaiskoulua myös kolmannella, vapaaehtoisella luokalla.⁷³

Vuonna 1954 valmistuneen *Maalaiskansakoulun jatko-opetuskomitean mietinnön* mukaan kansalaiskoulu jatkoi jatkokurssein linjalla, sillä yleissivistävien aineiden ohella kansalaiskoulun oli annettava ammattiin ja työhön ohjaavaa opetusta. Edelleen linjavaihtoehtot määräytyivät paikallisen elinkeinorakenteen mukaan. Vaihtoehtoisia olivat maatalous-, teknillinen, kotitalous-, käsityö- tai liikelinjat.⁷⁴

Maaseudun kansalaiskoulujen käsityöpainotteisella yleislinjalla tytöille opetettiin käsitöitä ja pojille kone- ja sähköoppia sekä puu- ja metallitöitä. Asustuskeskusten linjavaihtoehtoja olivat tekninen, yhteiskunnallinen, kaupallinen linja sekä kotitalouden ja käsityön linjat. Teknisellä linjalla pojat opiskelivat kone- ja sähköoppia sekä puu- ja metallitöitä ja tytöt kotitalouden ja käsityön linjalla perinteisiä naisten käsitöitä. Myös yhteiskunnallisen ja kaupallisen linjan valikoimaan kuului naisten käsityö ja pojilla kone- ja sähköoppi sekä puu- ja metallityö, joskin tunteja niillä oli vähemmän.⁷⁵

Kansalaiskoulujen opetustilat ja varustus olivat monipuolisia. Etenkin poikien opetukseen tarvittiin työluokkia ja koneita, joiden aiheuttama melu tai vaikkapa pintakäsittelytilojen pöly tai hajut synnyttivät joskus ongelmia. Myös metallityö sekä kone- ja sähköoppi tar-

Kansalais- ja oppikouluissa tytöt ompelivat yleensä käsityötunnilla itselleen taloussiliinin, joita käytettiin kotitaloustunneilla. 1950-luvulla Oinolan kansalaiskoulun tytöt leipomassa pikkuleipiä valkoiset esiliinat edessä ja hilkat päässä. Kuva Yksityiskokoelma

vitsivat omat asianmukaiset opetusverstaansa.⁷⁶

Kansalaiskoulujen kone- ja sähköopin opetus ennakoivat tulevaa peruskoulua ja tulevaisuuden teknologiakasvatusta. Opetuksen tarkoituksena oli tutustuttaa pojat voima- ja työkoneisiin, sähkölaitteisiin ja -kojeisiin sekä moottoreihin, niiden käyttöön, hoitoon ja tavallisimpiin korjaustöihin. Kone- ja sähköopin opetusvälineisiin kuuluivat tavalliset metallipuolen työkalut. Sähköopin opetuksessa tarvittiin hajoittamis-, kokoaamis- ja kytkentävälineistöä. Pääosa kone- ja sähköopin opetusvälineistä olivat samoja kojeita, laitteita ja välineitä, joita käytettiin fysiikassa ja kemiassa.⁷⁷

Kansalaiskoulun puutyöluokista perinteisesti löytyi ainakin mm. höyläpenkki, sorvi, tahko, penkkityöskentelyn välineistö, oikaisuhöylä (oikohöylä), vannesaha, lämpöpöytä, kairataltaus-kone, pyörösaha ja vanerauspuristimet. Metallityön peruskalustoa olivat penkkihiomakone, kiillotuskone, penkki- tai pylväsporakone, vipuvarsileikkuri, muotoraudan katkaisija, sorvi, kaasuhitsauslaitteet, putkentaivutuslaite, vaotuskone, alasimet ja ruuvipuristimet.⁷⁸

Tyttöjen käsityöopetus jatkoi kansakoulun käsityöopetuksen linjoilla sikäli, että keskeisenä kasvatustavoitteena oli edelleen kädentaidon kehittäminen ja luonteenkasvatus (osa kansalaiskas-

vatusta), josta aiemmin oli käytetty nimitystä siveellisyyskasvatus. Käsityönopetus liittyi osana kodinhoidollisiin töihin. Tytöt perehdytettiin paitsi käsityöhön myös käsityötaitoja vaativaan vaatehuoltoon.⁷⁹

Kansalaiskouluissa tyttöjen käsityönopetukseen tuli ohjeiden mukaan varata valoisa tilakokonaisuus, jossa oli erikseen ompelu- ja kudontatilat. Koneistukseen kuuluivat poljettavat ja sähköompeelukoneet, silitysraudat ja kudontaan tarvittavat kangaspuut.⁸⁰

Tyttökoulujen käsityönopetuksesta

Jo ennen vuonna 1866 aloittanutta kansakoulua käsitöitä oli opetettu tyttökouluissa, sillä käsityötaidot kuuluivat perinteiseen säätyläistyttöjen kasvatukseen. Säätyläistyttöjen kasvatusta järjestettiin eurooppalaisen säätyläisperinteiden ja ihanteiden mukaan. Tyttökoulujen esikuvat tulivat Suomen osaksi Venäjän kautta saksalaiselta alueelta. 1700-luvulla Venäjän keisarinna Katariina II oli uudistanut ylimpien säätyjen naiskasvatusta. Suomessa säätyläistyttöjen koulukasvatus oli tavallista juuri Vanhan Suomen alueella. Varhaiset tyttökoulut oli tarkoitettu “sivistyneiden vanhempien tyttäriille sellaisten tietojen saamiseksi ja sellaisten käsitöiden harjoittamiseksi, joiden katsottiin kuuluvan huoliteltuun naiskasvatukseen”.⁸¹

Opettaja pitelemässä vyyhteä ja oppilas kerimässä lankaa 1960-luvulla. Kuva István Rácz, Museovirasto, kuva-arkisto

Huoliteltu naiskasvatus tarkoitti kodeissa ja naisten elämänpiirissä tarvittavien säädynmukaisten taitojen hankkimista ja harjaannuttamista. Suomessa käsityö on kuulunut valtion tyttökoulujen opetusohjelmaan aina vuodesta 1843 lähtien. Kuitenkin jo sitä ennen käsitöitä oli siis opetettu Itä-Suomen tyttökouluissa Viipurissa, Käkisalmissa, Haminassa ja Savonlinnassa.⁸²

Käsitöitä tehtiin tyttökouluissa 1800-luvun puolenvälin molemmin puolin paljon. Suurista tuntimääristä myös keskusteltiin. Esimerkiksi vuoden 1865 kouluuudistuksen yhteydessä tyttökoulut rinnastettiin käsityökouluihin ja vaadittiin, että ne oli muutettava oikeiksi oppikouluiksi, mikä tarkoitti juuri mm.

käsityötuntien määrän vähentämistä. Alunperin tyttökoulut eli “waimowäen koulut” olivat olleet kaksi-, kolme tai neliluokkaisia ja niissä oli opetettu käsitöitä jopa kaksitoista viikkotuntia, mikä todellakin oli paljon, kun samaan aikaan yläalkeiskouluissa säätyläispojille käsitöitä ei opetettu lainkaan. Uusi tyttökoulujen käsityönopetuksen tuntuusuositus oli kahdesta kuuteen tuntiin viikossa luokkaa kohti.⁸³

1800-luvun lopulla säätyläiskodeissa käsityötaito oli ilmeisen korkealla tasolla, sillä esimerkiksi vuonna 1869 aloittaneessa Helsingin Yksityisessä Suomalaisessa tyttökouluissa käsityö oli aluksi vapaaehtoinen aine siksi, että “arveltiin oppilaiden kodissaan helposti saavan tarpeellisen käsityötaidon”.⁸⁴ Tyttökoulujen käsityötunneilla valmistettiin kodeissa tarvittavia vaatekappaleita. Opetus alkoi rannikkaiden, sukien y.m. kutomisella ja päättyi liinavaatteiden ompeluun sekä kanava- ja korko-ompelutöihin. Ohjelmassa oli myös parsimistaidon harjoittelu.⁸⁵

Helsinkiin 1800-luvun lopulla perustetut tyttökoulut olivat seitsenluokkaisia ja ne käsittivät kaksi osastoa. Ennen varsinaista tyttökoulua pikkutyttöjen oli käytävä kaksi valmistavaa luokkaa ja vasta niiden jälkeen alkoi viisiluokkainen varsinainen tyttökoulu. Käsitöitä opetettiin valmistavilla luokilla kahdesta kolmeen viikkotuntia ja varsinaisen tyttökoulun kolmella ensimmäisellä luokalla kaksi viikkotuntia.⁸⁶

Maan ensimmäinen suomenkielinen, yhdeksänvuotinen tyttökoulu aloitti Helsingissä toimintansa vuonna 1915. Yleensä tyttölyseot kestivät vuoden pidempään kuin poikien vastaavat koulut, mihin syynä oli se, että tyttöjen keskekoulu oli vuotta pidempi opetusohjelmaan kuuluvien käytännön aineiden, mm. juuri käsitöiden tuntimäärien vuoksi. Suomen itsenäistymisen jälkeen tyttölyseoiden keskekoulun opetussuunnitelmassa käsitöitä oli neljällä ensimmäisellä luokalla.⁸⁷ 1920-luvun alussa käsityö kuului myös tyttökoulujen ns. täydennysluokkien opetusohjelmaan⁸⁸. Tyttökouluissa käsityöopetus liittyi pääsääntöisesti kodinhoitoon ja naisten elämäntilanteissa tarvittavien käsityötaitojen hankkimiseen.

Keskekoulun poikien ja yhteiskoulujen käsityö

1800-luvulla käsityöt eivät kuuluneet yliopistoon johtavien poikalyseoiden ja niitä edeltäneiden koulumuotojen kuten pedagogioiden, triviaalikoulujen tai alaja yläalkeiskoulujen opetusohjelmiin. Käsitöiden opetus katsottiin tarpeettomaksi niille, joiden kasvatustahti tähtäsi teolliseen sivistykseen, pappis- tai virkamiesuralle. Vuoden 1872 koulujärjestelmän mukaan oppikouluihin luettiin pääosin neliluokkaisten tyttökoulujen ohella seitsemän- tai kahdeksanluokkaiset poikalyseot, kaksi- tai neliluokkaiset pojille tarkoitettut sekä ei lukioon johtavat nelivuotiset reaali-, porvaris- tai alkeiskoulut. Poikalyseoissa ja pojille tarkoitettuis-

sa reaalikouluissa, joista myöhemmin tuli kunnallisia keskekouluja, ei käsitöitä alunperin opetettu lainkaan. Käsityöt eivät myöskään kuuluneet vuonna 1883 aloittaneiden, pojille tarkoitettujen reaalilyseoiden ohjelmaan.⁸⁹

Yhteiskasvatusaatteen hengessä Suomeen alettiin 1800-luvulla perustaa tyttöille ja pojille tarkoitettuja yhteiskouluja⁹⁰. Mielenkiintoinen seikka suomalaisen käsityöopetuksen historiassa on, että ainakin ruotsinkielisissä yhteiskouluissa veistoa on opetettu myös tytöille ainakin 1900-luvun alussa ja 1920-luvulla⁹¹. Suomenkielisissä yhteiskouluissa opetus lienee jakaantunut perinteisemmin eli sukupuolijaon mukaan joko tyttöjen tai poikien käsitöihin.

Yhteiskoulujen ja poikalyseoiden keskekouluasteen opetusohjelmaan veistonopetus tuli ilmeisesti 1910-luvulla. Heti maan itsenäistymisen jälkeen, vuonna 1918 käsityötä alettiin opettaa keskekoulujen kolmella ensimmäisellä luokalla vapaaehtoisena aineena, ei kuitenkaan klassillisissa tai linjakajoissa pojille tarkoitetuissa lyseoissa. Kiinnostavaa on, että 1930-luvun pulavuosina, jolloin oltiin valmiit vähentämään kansakoulupoikien käsityötunteja, haluttiin opetusta lisätä oppikouluissa.⁹² Ristiriitaiselta vaikuttava kehitys saattaisi selittyä sillä, ettei kansakoulun tarkoitus enää ollut kasvattaa lapsia maatalouden vaan lähinnä kaupan ja teollisuuden palvelukseen, joten käsityötunteja oli mahdollista vähentää. Samaan aikaan käsityö kuitenkin oli muuttumassa monien

Oppikoulutyttöjä käsityötunnilla töihinsä keskittyneinä neulomassa neljällä puikolla 1960-luvun puolivälissä. Kuva Museovirasto, kuva-arkisto

Helsinkiläiset oppikoulutyöt puutöissä vuonna 1924 ruotsinkielisessä koulussa Läröverket för gossar och flickor. Kuva Museovirasto, kuva-arkisto

harrastukseksi, josta myös oppikoulu-
pojat saattoivat olla kiinnostuneita.

Muiden paitsi klassillisten poikalyseoiden keskikouluissa käsityöstä tuli pakollinen aine sodan aikana, vuonna 1941. Lyseoiden keskikoulujen neljänsillä ja viidensillä luokilla käsityö oli vaihtoehtoinen kouluaine. Viimeiseksi käsityötunnit tulivat klassillisten lyseoiden keskikouluasteen lukujärjestyksiin, joissa ne edelleenkin eivät olleet pakollisia. Klassillisten lyseoiden pojat saattoivat osallistua käsityöopetukseen vapaaehtoisesti kolmella ensimmäisellä keskikoulu-
luokalla.⁹³

Peruskoulun yleissivistävä taitoaine

1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alkupuolella tapahtunut sääty-yhteiskunnan mureneminen ja maan vähittäinen teollistuminen olivat tekijöitä, joilla oli vaikutusta koulukäsityön sisältöihin ja tavoitteisiin. Rinnakkaiskoulujärjestelmän aikana käsityö oli ollut tärkeä oppiaine kansa-, kansalais- ja tyttökouluissa mutta vähemmän tärkeä yliopistoon johtavissa poikalyseoissa. Tilanne muuttui tasa-arvoisemmaksi maan siirtyessä 1970-luvulla yhtenäiskoulujärjestelmään. Vuoden 1968 peruskoululain myötä Suomeen saatiin yhdeksänvuoti-

nen oppivelvollisuuskoulu, joka takaisi kaikille sosiaalisesta asemasta ja asuinpaikasta riippumatta yliopisto-opinnot mahdollistavan yhdeksänvuotisen peruskoulutuksen.⁹⁴

Peruskoulu toteutti Cygnaeuksen vanhan unelman, sillä hän oli jo yli sata vuotta aiemmin esittänyt, että kansakoulusta olisi pitänyt tulla kaikille yleinen pohjakoulu. Ehdotus ei kuitenkaan sääty-yhteiskunnan aikana mennyt läpi, koska tuolloin ei pidetty sopivana, että kaikki lapset, niin säätyläiset kuin sääty-
jaon ulkopuolelle jäävät, olisivat käyneet samaa koulua.⁹⁵ Rinnakkaiskoulujärjestelmä oli Suomessa voimassa 1970-luvulle asti. Peruskoululain ja siihen liittyvän vuoden 1970 asetuksen mukaan uuteen koulujärjestelmään siirtyminen alkoi Lapista vuonna 1972. Viimeisenä peruskoulu saatiin Uudenmaan läänin lukukaudella 1977 - 1978.⁹⁶

1970-luku oli Suomessa yhteiskunnallista koulutusoptimismin aikaa. Peruskoulun opetuksen perustaksi otettiin tieteellinen humanismi, luovuus, lapsen persoonallisuuden kehitys sekä kasvaminen yhteiskunnan jäsenyyteen⁹⁷.

Peruskoulu jakautui ala-asteeseen, joka käsitti kuusi ensimmäistä luokkaa ja yläasteen, jossa oppilaat kävivät luokat seitsemästä yhdeksään. Peruskoulussa käsityö jakaantuu tekniseen työhön (aik. tekninen käsityö) ja tekstiilityöhön (aik. tekstiilikäsityö), jotka muodostivat alaja yläasteella oppiainekokonaisuuden,

joka on tarkoitettu sukupuolesta riippumatta kaikille oppilaille. Myös peruskoulussa kädentaitojen kehittäminen on keskeisellä sijalla, joskaan ei enää samassa määrin kuin aiemmin kansa- tai kansalaiskoulussa. Peruskoulussa käsityö on yleissivistävä, käden taitoja mutta myös työntekoon kasvattava oppiaine.⁹⁸

Peruskoulun alkuopetuksen käsityö on luonteeltaan käsityöaskartelua. Kolmannella luokalla käsityötunnit ovat tytöille ja pojille yhteisiä ja ne sisältävät sekä teknistä työtä että tekstiilityötä. Kolmannen luokan jälkeen oppilaat va-

litsevat, haluavatko he vuosiluokilla neljästä kuuteen opiskella teknistä työtä vai tekstiilityötä. Osa neljännen, viidennen ja kuudennen luokan oppimääristä on kaikille yhteistä ja osa oppilaan valinnan mukaan joko teknistä tai tekstiilityötä. Seitsemännellä luokalla tekninen työ ja tekstiilityö on tytöille ja pojille yhteistä. Vuosiluokilla kahdeksan ja yhdeksän tekninen työ ja tekstiilityö ovat valinnaisia aineita, eivät siis enää kaikille oppilaille pakollisia.⁹⁹

Sukupuolten tasa-arvoa ajavassa peruskoulussa ei enää puhuta tyttöjen ja poikien käsitöistä vaan teknisestä työstä ja

tekstiilityöstä, joihin oppilaat voivat osallistua omien mieltymystensä mukaan. Peruskoulu jatkaa teknisen työn osalta kansa- ja kansalaiskoulun linjoilla sikäli, että opetettavia alueita ovat kansalaiskoulun opetusohjelmasta tutut metallityö, kone- ja sähköoppi. Vuoden 1977 opetussuunnitelmiin otettiin mukaan myös elektroniikka, ohjaus- ja säätötekniikka. Suurin muutos kuitenkin lienee siirtyminen ns. ongelmanratkaisutyypiseen aihepiirityöskentelyyn.¹⁰⁰

Moniarvoisessa kulutusyhteiskunnassa elävän lapsen ja nuoren kasvatuksessa aiempaa tärkeämpänä pidetään asennekasvatusta, valinnanohjausta eli kuluttajavalistusta, monipuolista harjoitusta, käytännöllisten ja taloudellisten ratkaisujen löytämistä sekä esteettisten näkökohtien ja luovan askartelun mielenterveydellisen merkityksen huomioon ottamista¹⁰¹. Kansainvälistyvässä viestintä- ja kulutusyhteiskunnassa tulee opetukseen löytää yhteinen, laajasti hyväksyttävissä oleva arvopohja. Kasvatuksen ja koulutuksen lähtökohdaksi on otettu kestävä kehitys, ihmisarvo ja ihmisoi-keudet. Lapsen ja nuoren on tarkoitus kasvaa moninaisen kulttuurisen rikkau- den käyttäjäksi ja kehittäjäksi.¹⁰²

1980-luvulla peruskoulun keskusjohtoisuutta alettiin purkaa. Vuonna 1985 luovuttiin yhtenäisestä, valtakunnallisesta opetussuunnitelmasta. Kunnille annettiin mahdollisuus kehittää omaa koululaitosta ja sen opetusta aivan kuten aiemmin kansalaiskouluissa. Näin myös

Jyväskylän Kortepohjan koulun 3. luokan oppilaat Vili Välimäki, Mira Ahomäki ja Niko Nummela hakemassa työkaluja teknisen työn tunnilta. Kuva Suomen käsityön museo, Mikko Oikari

paikalliset päättäjät pääsivät vaikuttamaan oman alueensa koulutuksen sisältöihin. Uusissa kunta- ja koulukohtaisissa opetussuunnitelmissa määriteltiin aihekokonaisuudet sekä oppiaineiden ja oppiaineryhmien tavoitteet ja sisällöt.¹⁰³

Myös taidekasvatukselliset näkemykset, joista ensi kertaa Suomessa keskusteltiin taidekasvatusliikkeen nousun vuosina 1900-luvun alussa, tulivat peruskoulussa uudella tavoin esille. Tehokkuusajattelun ja tulosjohtamista korostavan teknologisen yhteiskuntäkäsityksen rinnalle on alettu entistä kuuluvammin vaa-

tia yksilöllisyyden sallivaa kulttuuriyhteiskuntaa, jossa jokainen voi kehittää itseään laaja-alaisesti kulttuurin eri alueilla ja tasoilla.¹⁰⁴ Peruskoulun käsityö on nähty aineena, jossa oppilas pääsee toteuttamaan itseään ja voi siten luoda ilmapiiriä moniarvoisuudelle sekä aiempaa sallivammalle kulttuurielämälle.

Vuoden 1994 peruskoulun opetussuunnitelman perusteissa käsityössä oppimisen nähtiin olevan myös tuottamistointaa. Käsityönä valmistetun tuotteen tekemistä alettiin tarkastella prosessina,

jossa alkuidean synnyn ja lopputulokseen pääsemisen välissä oletetaan tapahtuvan kasvua oppilaan luovuudessa, ajattelussa ja itsetunnon kehityksessä. Tuottamisessa tuli ottaa huomioon oppilaan oma elämänhallinta mutta myös yhteiskunnalliset tarpeet.¹⁰⁵

Kursseja myös lukioon

Koko suomalaisen rinnakkaiskoulujärjestelmän ajan lukiot olivat ennen muuta kirjakouluja, joten niiden ohjelmaan käsityö ei kuulunut. Tilanne oli kuitenkin muuttumassa 1900-luvun lopun toisen asteen koulu-uudistuksen myötä.¹⁰⁶ Lukioiden opetussuunnitelmissa ei edelleenkään mainita teknistä työtä tai tekstiilityötä. Mutta koska lukio on yleissivistävä oppilaitos, on niissä mahdollista järjestää koulukohtaisesti erillisiä teknisen ja tekstiilityön kursseja. Lukioissa on vuodesta 1995 lähtien voinut suorittaa ns. käsityön lukiodiplomeita, mikäli kyseinen lukio on halunnut ottaa diplomien ohjelmaansa. Lukion oppiaineena käsityön katsotaan auttavan laaja-alaisen suomalaisen kulttuurin tuntemista ja perinteen jatkamista. Myös teknologia kuuluu olennaisena osana lukion käsityönopetukseen.¹⁰⁷

Kuitenkin 2000-luvulle tultaessa käsityöntuntien sisällyttäminen lukiokursseihin on Suomessa edelleenkin harvinaista. Käsityönopetuksen mukaan ottaminen lukioiden kursseihin perustuu siihen, että yhä useammat oppilaat päätyvät myös ammattikorkeakouluihin,

Pojat tekemässä minikoripallon koria. Taivutettuun rautatankoon hitsataan kiinnitystappi, joka ruuvataan valkoiseksi maalattuun taustalevyyn. Viilaa-massa Jyväskylän Viitaniemen koululaiset Joni Lindeman, Joonas Pellinen, Miska Saarinen ja Ville Kastari. Kuva Suomen käsityön museo, Mikko Oikari

joissa oppilailta saatetaan edellyttää käsityö- ja teknisiä taitoja. Uusi toisen asteen koulutus ei enää tähtää pelkästään kirjansivistykseen vaan myös käden- ja suunnittelutaito, itseilmaisu ja tekniset valmiudet kuuluvat niihin osaamisalueisiin, joita nuori tarvitsee sekä omassa elämässään että ammatillisesti.

Cygnaeuksen teknilliset käsityöt ja tulevaisuuden teknologiakasvatus

2000-luvun suomalaisen peruskoulun teknisen työn ja tekstiilityön näkökulmasta on kiintoisaa tarkastella lähemmin varhaisia kansakoulun käsityönopetusta koskevia tekstejä. Aikoinaan Uno Cygnaeus kirjoitti teknillisten käsitöiden opetuksesta, joiden päämääränä oli yleissivistävän kätevyuden hankkiminen ja taitavuuden saavuttaminen. Varhaisissa seminaarin opetusohjelmissä oppiaineen nimeksi on merkitty ”teknilliset käsityöt”.¹⁰⁸ Cygnaeus korosti, että hyvä kansakoulunopettaja oli myös tekniikko. Hänen mukaansa “[t]ulee minun huomauttaa, että opettaja ja tekniikko eivät minusta näytä niin perin vastakkaisilta [...] tekniikko voinee myös olla opettaja ja päinvastoin.”¹⁰⁹ Teknillisistä käsitöistä kirjoittaessaan Cygnaeus tarkoitti sekä poikien että tyttöjen käsityönopetusta. Teknillinen kasvatus luettiin 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa kansansivistyksen osa-alueisiin.

Suomessa on eri yhteyksissä viime vuosina tuotu esille Cygnaeuksen merkitys-

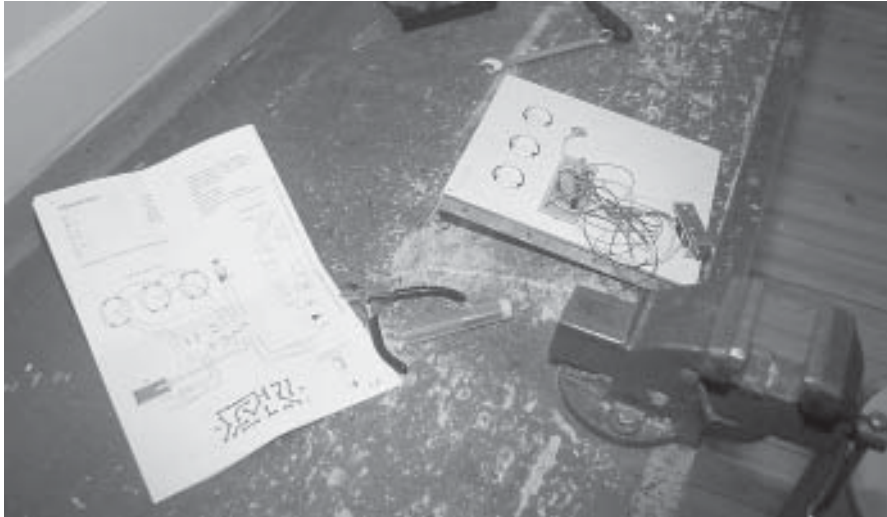
Viitaniemen koulun teknisen työn tilat vuonna 2003. Kuva Suomen käsityön museo, Mikko Oikari

tä teknologiakasvatuksen isänä. Tekninen työ on yleissivistävän koulun oppiaine, jonka tarkoitus on johdattaa lapset ja nuoret toiminnallisesti työn maailmaan ja teknologiaan. Se antaa tietoa, taitoja ja asenteita, jotka tukevat ihmisen selviytymistä työssä ja teknistyvässä yhteiskunnassa. Kuitenkin tekninen työ ja tekstiilityö ovat oppiaineina erilaisia. Eräiden näkemysten mukaan tyttöjen tekstiilityö hakee sisältöjään ennen muuta taidehistoriasta ja etnologiasta, minkä on katsottu viittavan ilmaisukasvatukseen ja kansankulttuuriin. Poikien tekninen työ painottaa tuotannon tapaa ja teknologiaa.¹¹⁰

Sitten Cygnaeuksen aikojen poikien käsitöiden asema ja merkitys on suuresti

muuttunut. Agraariyhdistyksissä, jossa ei ollut teollista tavaratuotantoa, kaikki kodin tarve-esineet, kulkuvälineet ja mekaaniset laitteet tehtiin käsin. Maa-seudulla usein kaikki käsityövälineet valmistettiin kotona. Materiaalit niihin löytyivät omasta takaa.¹¹¹ Vuosikymmenten saatossa tilanne kuitenkin muuttui. Kotona ei enää tehty tarvekaluja vaan ne ostettiin kaupasta. Muutos on ollut valtaisia ja se on näkynyt myös koulujen käsityönopetuksen sisältöjen ja aseman muuttumisena.

Suomessa on 1970-luvun alusta lähtien tehty aloitteita peruskoulun poikien käsityönopetuksen muuttamiseksi teknologiakasvatukseksi. Vaikka peruskoulun teknisessä työssä teknologiaa sovel-

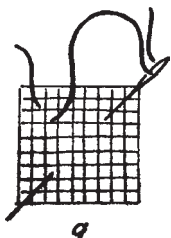
Sähkötyöt kuuluivat poikien käsityön, myöhemmin teknisen työn opetussuunnitelmiin jo ennen peruskoulua. Kuva Suomen käsityön museo, Mikko Oikari

letaan opetukseen, ei sitä oppiaineena ole otettu ainakaan vielä peruskoulun vuoden 1994 opetussuunnitelmaan.¹¹²

Teknologiakasvatusta on puolusteltu sillä, että nykypäivän elinkeinoelämä ja yhteiskunnan kehitys vaativat opetuk-

selta ajanmukaisia sisältöjä. Peruskoulun tulee vastata yhteiskunnan ja teknologian kehityksen asettamiin vaatimuksiin. Teknisen työn kehittämistä teknologiakasvatuksen suuntaan on pidetty talouskehityksen kannalta tärkeänä.¹¹³

Teknologiakasvatuksella on kuitenkin myös vastustajansa. Jos käsityöstä tulee teknologiaa, häviää monien mielestä se olennaisin eli käsillä tekeminen ja sen myötä syntyvä taitotieto. Ilkka Niiniluoto on pohtinut teksteissään käsityötä ja käsin tekemisen filosofiaa ja merkitystä ihmiselle. Hänen mukaansa on tärkeää puolustaa sensomotoristen taitojen asemaa, jotta ihminen säilyisi maailmaa jäsentävänä, käsittävänä ja ymmärtävänä olentona. Jos käsityö halutaan ymmärtää taitokasvatuksena, on sen ytimenä juuri omakohtaiseen, käsin tekemiseen pohjautuva oppiminen.¹¹⁴

Viitteet

- ¹ Halila 1949c, 273; Halila 1950, 76, 257; Kansakoulun käsityönopetus, Komiteamietintö 10:1912, 149.
- ² Ohjeita poikain käsitöiden johtamiseen kansakouluissa, 1892, V; Tekstiilikäsityö 1971; Tekninen käsityö 1976.
- ³ Lönnbeck 1910, 164; Halila 1949b, 229, 283; Nurmi 1988, 209; Iisalo 1988, 116-117.
- ⁴ Esim. Snellman 1982, 34-35; Hobsbawm 1994, 114-118.
- ⁵ Lönnbeck 1910, 186-188.
- ⁶ Uno Cygnæuksen kirjoitukset Suomen kansakoulun perustamisesta ja järjestämisestä, 1910, 3, 18, 178, 184; Lönnbeck 1910, 64, 155; Halila 1949a, 282; Halila 1949b, 425.
- ⁷ Lydecken 1892, 5; Uno Cygnæuksen kirjoitukset 1910, 31, 194-195, 316; Halila 1949a, 283.
- ⁸ Kansakoulun käsityönopetus, Komiteamietintö 10:1912, 9.
- ⁹ Kansakoulun käsityönopetus, Komiteamietintö 10:1912, 9; Esim. Ohjeita poikain käsitöiden johtamiseen kansakouluissa, 1892, 8; Simpanen 1994, 64-65.
- ¹⁰ Kansakoulun käsityönopetus, Komiteamietintö 10:1912, 9.
- ¹¹ Lönnbeck 1910, 163-164; Halila 1949b, 283; Nurmi 1988, 209.
- ¹² Lydecken 1892, 1; Naiskäsitöiden oppikirja kansakoulun opettajattaria varten, 1902, 5; Uno Cygnæuksen kirjoitukset Suomen kansakoulun perustamisesta ja järjestämisestä, 1910, 387.
- ¹³ Uno Cygnæuksen kirjoitukset Suomen kansakoulun perustamisesta ja järjestämisestä, 1910, 192; Lönnbeck 1910, 154; Halila 1949b, 282-283; Nurmi 1988, 198, 209.
- ¹⁴ Mietintö, jonka on antanut komitea, mikä on ollut asetettuna tekemään ohjelmaa naisten käsityönopetuksen järjestämisestä varten maamme kansakouluissa, [Komiteamietintö 1893:9], 2; Uno Cygnæuksen kirjoitukset Suomen kansakoulun perustamisesta ja järjestämisestä, 1910, 44, 183.
- ¹⁵ Halila 1949b, 282-283; Nurmi 1988, 209.
- ¹⁶ Nurmi 1988, 195.
- ¹⁷ Uno Cygnæuksen kirjoitukset Suomen kansakoulun perustamisesta ja järjestämisestä, 1910, 45, 391; Lönnbeck 1910, 154-155, 157-161; Halila 1949c, 138; Iisalo 1988, 126.
- ¹⁸ Mietintö, jonka on antanut komitea, mikä on ollut asetettuna tekemään ohjelmaa naisten käsityönopetuksen järjestämisestä varten maamme kansakouluissa, [Komiteamietintö 1893:9], 2-4; Uno Cygnæuksen kirjoitukset Suomen kansakoulun perustamisesta ja järjestämisestä, 1910, 194-195, 198-199; Nurmi 1988, 169, 176, 209.
- ¹⁹ Uno Cygnæuksen kirjoitukset Suomen kansakoulun perustamisesta ja järjestämisestä, 1910, 194, 388, 404-405, 413.
- ²⁰ Hänen Keisarilliselle Majesteetillensa. Komitealta, jonka oli annettava ehdotus kotiteollisuuden edistämiseksi, [Komiteamietintö 1873:1]; Halila 1949b, 284.
- ²¹ Halila 1949b, 284-285.
- ²² Hänen Keisarilliselle Majesteetillensa. Komitealta, jonka oli annettava ehdotus kotiteollisuuden edistämiseksi, [Komiteamietintö 1873:1], 15-20; Halila 1949b, 284-285.
- ²³ Uno Cygnæuksen kirjoitukset Suomen kansakoulun perustamisesta ja järjestämisestä, 1910, 258-259.
- ²⁴ Halila 1949b, 286; Halila 1950, 196.
- ²⁵ Tuomikoski-Leskelä 1979, 44-47.
- ²⁶ Tuomikoski-Leskelä 1979, 41-43.
- ²⁷ Tuomikoski-Leskelä 1979, 43.
- ²⁸ Voipio 1945, 8-9; Halila 1949c, 139-141; Iisalo 1988, 161-163.
- ²⁹ Halila 1963, 257; Tuomikoski-Leskelä 1979, 344-351; Stolt 1996, 45, 53.
- ³⁰ Simpanen 1994, 64-65.
- ³¹ Halila 1949c, 232; Tuomikoski-Leskelä 1979, 107, 241; Simpanen 1994, 65; Stolt 1996, 44-45, 53; Blomstedtin taidekasvatustutkimuksia ei tunneta hyvin. Siltä osin tutkimustyö on vielä kesken.
- ³² Halila 1949b, 44-45; Halila 1949c, 47, 50, 274-275; Halila 1987, 289; Iisalo 1988, 179.
- ³³ Uno Cygnæuksen kirjoitukset Suomen kansakoulun perustamisesta ja järjestämisestä, 1910, 296-297; Halila 1949b, 84-85, 100, 119.

- ³⁴ Uno Cygnæuksen kirjoitukset Suomen kansakoulun perustamisesta ja järjestämisestä, 1910, 296-297; Halila 1949b, 100, 327-328.
- ³⁵ Halila 1949c, 56, 91, 95; Halila 1950, 88-89.
- ³⁶ Täydellisessä kansakoulussa oli eri opettajat ala- ja yläkansakoulussa. Supistetut koulut olivat yksiopettajaisia ja niissä sama opettaja huolehti sekä ala- että yläkansakoululuokkien opetuksesta; Iisalo 1988, 180.
- ³⁷ Halila 1950, 18-20; Iisalo 1988, 180; Kuikka 1991, 87-88.
- ³⁸ Kuikka 1991, 106.
- ³⁹ Uno Cygnæuksen kirjoitukset Suomen kansakoulun perustamisesta ja järjestämisestä, 1910, 296-297; Halila 1949b, 85-86.
- ⁴⁰ Halila 1949b, 186, 190.
- ⁴¹ Iisalo 1988, 119.
- ⁴² Halila 1949b, 284; Nurmi 1988, 210-211.
- ⁴³ Mietintö, jonka on antanut komitea, mikä on ollut asetettuna tekemään ohjelmaa naisten käsityöopetuksen järjestämisestä varten maamme kansakouluissa, [Komiteamietintö 1893:9], 5-7; Halila 1949c, 232-233; Nurmi 1988, 211; Ks. myös Päivi Marjasen artikkeli tässä julkaisussa.
- ⁴⁴ Uno Cygnæuksen kirjoitukset Suomen kansakoulun perustamisesta ja järjestämisestä, 1910, 284; Halila 1949b, 282.
- ⁴⁵ Kansakoulun käsityöopetus, Komiteamietintö 10:1912, 149.
- ⁴⁶ Halila 1949b, 169, 174, 230.
- ⁴⁷ Halila 1949b, 290.
- ⁴⁸ Halila 1949c, 179, 299-302; Halila 1950, 280-281.
- ⁴⁹ Halila 1949c, 107, 111-113, 230-231.
- ⁵⁰ Halila 1949c, 169; Halila 1950, 110, 113; Maalaiskansakoulun opetussuunnitelma, Komiteamietintö 1925:14, 266.
- ⁵¹ Halila 1949b, 286, 289-290; Halila 1949c, 112-113; Kansakoulun käsityöopetus, Komiteamietintö 10:1912, 151-153.
- ⁵² Halila 1949b, 287; Halila 1949c, 185-186.
- ⁵³ Maalaiskansakoulun opetussuunnitelma, Komiteamietintö 1925:14, 33-34, 37; Halila 1950, 76.
- ⁵⁴ Halila 1949b, 147; Halila 1950, 47, 55-57, 59-74, 76.
- ⁵⁵ Halila 1950, 196.
- ⁵⁶ Halila 1950, 118.
- ⁵⁷ Kansakoulun käsityöopetus, Komiteamietintö 10:1912, 160; Maalaiskansakoulun opetussuunnitelma, Komiteamietintö 1925:14, 272.
- ⁵⁸ Halila 1950, 198.
- ⁵⁹ Halila 1949c, 233; Halila 1950, 198.
- ⁶⁰ Kuikka 1991, 100.
- ⁶¹ Kansakoulun opetussuunnitelmakomitean mietintö II Varsinaisen kansakoulun opetussuunnitelma, Komiteamietintö 1952:3, 173, 179-183.
- ⁶² Esim. Halila 1950, 196, 198-199.
- ⁶³ Mietintö, jonka on antanut komitea, mikä on ollut asetettuna tekemään ohjelmaa naisten käsityöopetuksen järjestämisestä varten maamme kansakouluissa, [Komiteamietintö 1893:9], 14-19; Kailanpää 1962, 3.
- ⁶⁴ Halila 1950, 228-229, 231.
- ⁶⁵ Halila 1949c, 261-263; Halila 1950, 228; Kailanpää 1962, 4-5.
- ⁶⁶ Halila 1949c, 148, 234.
- ⁶⁷ Halila 1949c, 261-262.
- ⁶⁸ Halila 1950, 229; Kailanpää 1962, 6-7.
- ⁶⁹ Halila 1950, 231-232, 235-236.
- ⁷⁰ Halila 1950, 232-233, 250, 252-255.
- ⁷¹ Halila 1950, 232-234, 254.
- ⁷² Maalaiskansakoulun opetussuunnitelma, Komiteamietintö 1925:14, 288, 298-300; Halila 1950, 238.
- ⁷³ Halila 1950, 243-244, 249, 255; Kailanpää 1962, 9-10, 12, 14-16, 27-28; Iisalo 1988, 244; Kuikka 1991, 167.
- ⁷⁴ Iisalo 1988, 245; Kailanpää 1962, 14, 57-63.
- ⁷⁵ Halila 1950, 232-236; Kailanpää 1962, 57-62.
- ⁷⁶ Kailanpää 1962, 92-93.
- ⁷⁷ Kailanpää 1962, 196, 105.
- ⁷⁸ Kailanpää 1962, 102-104.
- ⁷⁹ Kailanpää 1962, 108, 192-193.
- ⁸⁰ Kailanpää 1962, 91-92, 108-109.
- ⁸¹ Hanho 1949, 58-59, 348, 352, 360; Kiuasmaa 1982, 19; Nurmi 1988, 208.

- ⁸² Hanho 1955, 37, 39; Ahvenainen 1986, 9; Iisalo 1988, 134, 136.
- ⁸³ Hanho 1955, 119, 122, 312-313; Kiuasmaa 1982, 71-72, 75.
- ⁸⁴ Godenhjelm 1912, 9-11.
- ⁸⁵ Godenhjelm 1912, 45.
- ⁸⁶ Godenhjelm 1912, 90-91.
- ⁸⁷ Kiuasmaa 1982, 29, 211, 635, 639.
- ⁸⁸ Kiuasmaa 1982, 211.
- ⁸⁹ Kiuasmaa 1982, 41, 43; Kuikka 1991, 105.
- ⁹⁰ Hanho 1947, 12; Hanho 1955, 335, 337, 343; Kiuasmaa 1982, 21, 25-26, 41, 43, 363; Ahvenainen 1986, 9; Iisalo 1988, 133-134, 136, 142; Nurmi 1988, 87; Kuikka 1991, 105.
- ⁹¹ Säilyneen valokuvan mukaan esimerkiksi vuonna 1905 Turun ruotsalaisen yhteiskoulun veistotunneilla ovat tytöt ja pojat yhdessä; Ks. Salminen 1995, 68.
- ⁹² Halila 1950, 196; Kiuasmaa 1982, 205, 215, 633-634.
- ⁹³ Kiuasmaa 1982, 211, 324-326, 637-639.
- ⁹⁴ Iisalo 1988, 250-255; Kuikka 1991, 109, 112.
- ⁹⁵ Uno Cygnæuksen kirjoitukset Suomen kansakoulun perustamisesta ja järjestämisestä, 1910, 180, 295; Halila 1949a, 371; Nurmi 1988, 111; Kuikka 1991, 110.
- ⁹⁶ Kiuasmaa 1982, 457; Kuikka 1991, 117, 167.
- ⁹⁷ Kuikka 1991, 117.
- ⁹⁸ Peruskoulun opetussuunnitelmakomitean mietintö II Oppiaineiden opetussuunnitelmat, Komiteamietintö 1970:A5, 338-339; Kiuasmaa 1982, 458; Peruskoulun opetussuunnitelman perusteet 1985, 206-219; Suojanen 1993, 26; Kantola 1999a, 64.
- ⁹⁹ Nurmi 1981, 60, 63; Peruskoulun opetussuunnitelman perusteet 1985, 206-207; Suojanen 1993, 25; Kantola 1999, 71.
- ¹⁰⁰ Kettunen ja Koski 1972, 22, 29; Kantola 1999a, 63.
- ¹⁰¹ Kettunen ja Koski 1972, 14-15.
- ¹⁰² Kuikka 1991, 143.
- ¹⁰³ Peruskoulun opetussuunnitelman perusteet 1985, 1985, 7, 18-24; Kuikka 1991, 129, 136, 142; Peruskoulun opetussuunnitelman perusteet 1994, 15-16.
- ¹⁰⁴ Kuikka 1991, 152.
- ¹⁰⁵ Peruskoulun opetussuunnitelman perusteet 1994, 107.
- ¹⁰⁶ Kiuasmaa 1982, 638; Iisalo 1988, 256-257; Kuikka 1991, 167; Kantola 1999a, 62; 1970-luvun alussa alettiin puhua ns. keskiasteen uudistuksesta, jolla tarkoitettiin peruskoulun ja korkeakoulun väliin sijoitettavaa koulutusta. Vuonna 1982 otettiin käyttöön nimitys toisen asteen uudistus, jolla tarkoitettiin peruskoulun jälkeistä koulutusta.
- ¹⁰⁷ Suojanen 1993, 26; Ks. myös esim. Lukion opetussuunnitelman perusteet 1994; Taito- ja taideaineiden lukiodiplomit. Online; Käsityön lukiodiplomi. Online; Paananen Heli, "Diplomeja suoritetaan lukiossa yhä enemmän". K 2.2.2003; Sahlgren Raija, "Käsityödiplomit ovat avanneet jatko-opintoja Perhon lukiolaisille. K 2.2.2003.
- ¹⁰⁸ Uno Cygnæuksen kirjoitukset Suomen kansakoulun perustamisesta ja järjestämisestä, 1910, 206, 257-258; Lönnbeck 1910, 102.
- ¹⁰⁹ Lönnbeck 1910, 163.
- ¹¹⁰ Ks. esim. Kantola 1999b, 71-72, 74-77; Ks. myös Vuokko Isakssonin artikkeli tässä julkaisussa.
- ¹¹¹ Kananoja 1991, 27.
- ¹¹² Kantola 1999a, 66-67.
- ¹¹³ Kananoja 1991, 12; Kantola 1999b, 74-75.
- ¹¹⁴ Niiniluoto 1999, 16.

Turun kansakoulun jatkokoululaisten käsityöluokka kangaspuineen ja ompelukoneineen, osakuva. Kuva Museovirasto, kuva-arkisto